

Huygens' Op de dood van Sterre

door

R. LIEVENS

Met vóór ons de tekstverklaring van een Huygens-verstaander als Dr. F. L. Zwaan en Mevr. S. F. Witsteins bespreking van de opbouw en haar situering van dit sonnet binnen de funeraire traditie¹, kunnen wij ons gelukkig prijzen, omdat we zo beschikken over alle nodige hulp om deze dodenklacht goed te lezen. Toch is de interpretatie van een belangrijk gedicht nooit voltooid en zal zij verder gaan zolang er een Nederlandse filologie bestaat. Ik bedoel daarmee helemaal niet: nog een zeer lange tijd; want als de huidige tendensen aanhouden, zullen wij binnen afzienbare tijd weer verzinken in het diletantisme van de 19de eeuw. Wij kunnen ons troosten met de gedachte dat de liefhebbers der 21ste tenminste weer met vreugde hun vak zullen beoefenen en verdedigen.

De tekst van het gedicht komt in zoveel bloemlezingen voor, dat ik mij ontslagen acht hem hier opnieuw af te drukken. Ik begin dan maar met het eerste van de drie punten, waarin ik meen van de zienswijze van Zwaan of van Witstein te moeten afwijken.

A. *Cupio dissolvi*

In het handschrift draagt Huygens' gedicht op de dood van Sterre het motto *Cupio dissolvi*². Zwaan tekent daarbij aan: „Ik wens ontbonden te worden; citeert uit Paulus' brief aan de Philippenzen 1,23: 'hebbende begeerte om ontbonden te worden'." Mevr. Witstein preciseert op p. 240: „Huygens varieert hier de Vulgaattekst van Philippenzen 1:23, waarin het verlangen wordt uitgesproken ontbonden te worden en met Christus samen te zijn: '... desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo...'. Het kiezen van de titel 'Cupio dissolvi' verwijst onomwonden naar de genoemde Bijbeltekst als inspiratiebron van de sterk positief gerichte

1. F. L. Zwaan, *Voet-maet, rijm en reden*. Bloemlezing uit Huygens' gedichten. Zwolle 1963, p. 32-34. — S. F. Witstein, *Funeraire poëzie in de nederlandse renaissance*. Assen 1969, p. 238-250.

2. Dit thema stemt overeen met Camphuysens vroeger geschreven gedicht *Lust om ontbonden te zijn*; de motivering van het verlangen wijkt echter sterk af.

instelling ten opzichte van de dood die Huygens in dit sonnet belijdt." Tot daar het citaat uit Dr. Witstein. Terecht heeft zij opgemerkt dat Huygens' citaat afwijkt van de gewone bijbelversie. Dit gebeurt niet alleen door het gebruiken van een ander werkwoord maar tevens van een andere vorm, een 1ste persoon namelijk in plaats van een tegenwoordig deelwoord: *desiderium habens* tegenover *cupio*.

Nu is dit *Cupio dissolvi* vooral lezers van mystieke teksten goed bekend. Het staat zelfs bij de zegswijzen en gevleugelde woorden in Van Dale's *Nieuw Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, zonder bronvermelding evenwel. Eén voorbeeld uit de 13de e. volstaat om te bewijzen dat niet Huygens de vulgaattekst varieert. Beatrijs van Nazareth citeert het al in het Latijn in haar 7de manier van minnen: „Hier omme es si in groet verlancknisse ende in sterke begerte ute desen ellende te werdene uerledecht, ende van desen lichame ontbonden te sine ende so segtsie die wile met sereleken herten alse die apostel dede die seide. 'Cupio dissolui et esse cum cristo.' Dat es. 'Ic begere ontbonden te sine ende te wesene met kerste (r. 72-78). De Latijnse vertaling door haar geestelijke raadsman luidt aldus: „Hinc etiam illud apostolicum 'cupio dissolui et esse cum christo' semper versabatur in pectore." P. Reypens geeft hierbij noch in 1926 noch in 1964 enige verwijzing. Dat doen wel, in navolging van J. H. Kern p. 580, H. Vekeman en Tersteeg in hun nieuwe editie in het *Klassiek Letterkundig Pantheon* nr. 188, p. 53: „N.B. vgl. voor deze tekst Paulus, Fil. I, 23."

Huygens heeft dit natuurlijk niet uit Beatrijs. Het citaat is trouwens nog veel ouder en wij kunnen opklimmen tot de 3de e. met Tertullianus, die het *Cupio dissolvi* in zijn *De Patientia* (hs. 0) citeert naar de *Vetus Latina*, de oud-Latijnse bijbelvertaling, die later op bevel van de paus door Hieronymus († 420) meer in overeenstemming met de grondteksten werd gebracht, welke vertering uiteindelijk in de vulgaat zijn vaste vorm kreeg. Voor Huygens heeft vanzelfsprekend ook niet de zuivere bijbeltekst van de *Vetus latina* als inspiratiebron gediend, omdat hij niet kan beschikt hebben over een tekst die pas nu met een eindeloos geduld door de medewerkers van de abdij Beuron opnieuw wordt samengebracht en gerekonstrueerd. Gelukkig bezitten we de *Epistula ad Philippenses* reeds in deze nieuwe editie, in 1966 bezorgd door Hermann Josef Frede³. Daarin kunnen wij op p. 74-79 heel goed overzien alle handschriftelijke varianten en ook

3. *Vetus Latina. Die Reste der altlateinischen Bibel nach Petrus Sabatier neu gesammelt und herausgegeben von der Erzabtei Beuron. 24/2 Epistulae ad Philippenses et ad Colossenses. Freiburg 1966.*

alle citaten bij vroege kerkelijke schrijvers, die het Grieks *τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι καὶ σὺν χριστῷ εἶναι* weergeven.

Het zou wel interessant zijn te weten in welke kontekst Huygens deze toegepaste bijbeltekst heeft gelezen. Frede alleen reeds laat ons een keuze uit meer dan 20 auteurs, die de lezing van de *vetus latina* bewaren. Ik noem daaruit Ambrosius, Augustinus, Gregorius; Hieronymus b.v. gebruikt het *Cupio dissolvi* in zijn brieven aan Rufinus, aan Eustochius en aan Heliodorus. Maar het is natuurlijk evengoed mogelijk dat Huygens het haalde uit een van de talloze latere schrijvers, die Beda, Cassiodorus, Ephrem, Fulgentius, enz. citeren. Het zou ons echter veel te ver voeren in de hooiberg van Huygens' bibliotheek naar deze speld te zoeken. Ik vermoed dat vooral *mystieke* auteurs eerder aangetrokken werden door het meer persoonlijke en lyrische van de 1ste persoon *cupio*, dan door het meer neutrale *desiderium habens*.

B. Nu doorgangh van een' steen, van een gesteên ten leven...

Mijn tweede opmerking geldt v. 10, waarin H. de vlugheid van het stervensmoment weergeeft. Zwaan interpreteert: „doorgang van een grafsteen ten (eeuwigen) leven. (De dood is 'een doorgang tot het eeuwige leven', Heidelbergse Catechismus, 16^e Zondag, antwoord op vraag 42.) Wat ons van het eeuwige leven scheidt, de dood, is slechts een grafsteen, (graf), een kort stervensgekreun.”

Hiertegen zijn m.i. ernstige bezwaren aan te voeren :

a. Slechts een grafsteen, zegt Zwaan verwonderlijkerwijze. Kan men zich een zwaardere hindernis voorstellen en een grotere tegenstelling tot het *Dun schutsel* uit het volgende vers, waarvan het synoniem zou moeten zijn? Denken wij b.v. aan de scène van de vrouwen bij het graf van Christus: „Wie zal ons deze steen wegwentelen? Wij kunnen dat niet.”

b. H. is ook een te vernuftig dichter om in dezen de chronologie niet te respekteren: het gesteên (het doodsgekreun) zou vóór de grafsteen moeten komen. Een *proteronhusteron* lijkt me geen stijlfiguur voor hem.

c. De gruwelijke gedachte aan het graf, die de intensiteit van zijn doodsverlangen alleen maar zou kunnen verzwakken, past hier niet.

d. Bovendien gaat het over de doorgang van de *ziel* naar het *eeuwige* leven en deze tocht loopt niet over het graf.

e. Wij moeten goed voor ogen houden dat niet alleen *Dun schutsel* maar ook *Dood-snick* én *doorgangh* als vokatieven verbonden zijn met de imperatief *Nu... staet naer by*. Hieruit blijkt

duidelijk dat H. niet een toestand of een proces bedoelt, maar wel het stervensmoment.

f. De voorzetsels *van* en *te*, die *doorgangh* vergezellen, moeten normaal betrekking hebben op het begin- en eindpunt van het doorgaan. Welnu, de doodssnik ligt niet op het traject van het graf naar het hiernamaals, maar een drietal dagreizen ervóór. Interpreteert men *doorgangh van een' steen* als 'passage doorheen een graf', dan moet men aannemen dat *door(gangh)* ten opzichte van *van* (= doorheen, via) en *te* (naar) min of meer zeugmatisch is gebruikt.

Aanvaardt men deze bedenkingen, dan is het zaak naar een andere en betere verklaring van dit vers te zoeken.

Het sleutelwoord is *doorgangh*. H., die soms sterk de indruk geeft meer met teksten dan met zijn dagelijkse werkelijkheid te leven, die de Voorhoutse linden beschrijft aan de hand van Dodoens' Cruydtboeck en het costelick mal der Engelse hovelingen hekelt met behulp van Williams en Langius⁴, gebruikt dit woord zeker zo maar niet.

Het Latijnse *transitus*, met daarnaast ook *transitio*, *transmigratio* en *transgressus*, hebben voor H. model gestaan. Zij betekenen de overgang van het leven naar de dood en van de dood naar het leven; en vandaar ook eenvoudigweg dood. Voor zover ik zie komen zij in deze zin in de bijbel nog niet voor⁵, maar kerkelijke schrijvers zijn ermee vertrouwd. Ik geef hiervan enkele willekeurig gekozen voorbeelden, die hetzij op *exitus* of op *introitus* de nadruk leggen (en het ontbrekende luik impliceren), hetzij de voorstelling volledig illustreren⁶:

- qui (quae) ex hoc saeculo transierunt (Blaise, Thèmes liturg. § 94)
- cum angelis tuis transitum habere mereatur ad vitam (Blaise, Thèmes liturg. § 94 n. 4)
ad patriam transierant (Jordanus p. 158)
Den doot der gheloovighen, sullen wy ansien mit de ooghen des gheloofs, als eenen doorganck tot dat waerachtighe leven (Gnapheus, Tobias [1557]; geciteerd in het WNT III, 2966 sub 3)

4. Jacob Smit, *Driemaal Huygens*. Assen 1966, p. 32 en 82-83.

5. *Transiit a morte in vitam* (Joh. 5,24) slaat op een overgang, nog tijdens dit ondermaanse, uit de dood van een vals leven van ongelooft naar het ware leven van het geloof; aldus wordt het althans door Augustinus verklaard (PL 35, 1575 sub 3).

6. Geciteerde bronnen: A. Blaise, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*. Turnhout 1962. – A. Blaise, *Le vocabulaire latin des principaux thèmes liturgiques*. Turnhout 1966. – Jordani de Saxonía Liber Vitasfratrum Ad fidem codicum recensuerunt... R. Arbesmann et W. Hümpfner. New York 1943. – (Migne), *Patrologia Latina*. – M. Bernards, *Speculum virginum*. Geistigkeit und Seelenleben der Frau im Hochmittelalter. Köln/Graz 1955.

- Mors non est exitus sed transitus et temporali itinere decurso ad aeterna transgressus (Cyprianus, PL 4, 597)
 Per vitam ad mortem est transitus, per mortem ad vitam redivit (Ambrosius, PL 555 C)
 in hora exitus nostri transire ad vitam (Blaise, Thèmes liturg. § 407)
 Mortem... sic praeveni, ut vitae exitus vitae fiat introitus (Speculum virginum, p. 193 n. 233)
 ut... Jordanem huius saeculi libere transire possim, ut ad paradisi fluvium possim feliciter pervenire (Jordanus, p. 151)
 Non morurent, ains trespasserent, Car de ceste vie passerent A celle ou l'en ne puet mourir (J. de Meung, geciteerd door Littré)
 Want die doot is een ioncfrouwe, die mit vroechden die heiligen overset uut den dal der tranen in die ewige vroechde (Des coninx summe, ed. Tinbergen, p. 320)
 Men noemt te recht de dood een overlyden, Dat's overgaan van d'een tot d'and're plaats (Oudaan, geciteerd WNT XI, 1858)

Het zal niemand verbaasd hebben dat ook de volkstalen meedoen: zowel Fr. trépas als Ndl. overlijden betekenen (ook etymologisch) 'passage'. En alle getuigen zijn het erover eens dat de dood een *doorgangh* is niet van het graf maar van het aardse leven uit.

Passen wij dit toe op het onderhavige vers van H. en overlopen wij in het WNT de verschillende betekenissen van *steen*, dan zijn eigenlijk alleen bet. II E 2 grafsteen, II F a herenhuis en c gevangenis te weerhouden. Wij toetsen nu deze drie mogelijkheden:

1. Plato b.v. zinspeelt in zijn Gorgias en Kratylos op de orphische leer, die het lichaam ziet als een *graf* voor de ziel⁷. Maar deze sombere voorstelling is zelfs door de grootste christelijke zwartkijkers slechts schoorvoetend onthaald, in onze gewesten weinig verspreid geweest en zij lijkt mij als levensvisie zelfs voor een H.-in-benarde-omstandigheden onaannemelijk. Bovendien komen wij dan niet goed uit met gesteën (= gekreun van een dode!) en kent het WNT. 'steen' niet met de bet. graf – wel grafsteen natuurlijk –, al zou dit pars pro toto buiten deze kontekst wel goed denkbaar zijn.

2. Het beeld van het *huis* des lichaams gebruikt H. elders wel, minstens tweemaal in zijn Daghwerck: het huys van dese sinnen (Worp 3, 53, 129) en Wie sal mijn' reisbaer' Geest ten huys' uyt helpen packen, Ten huys uyt van dit slijck...? (ib. 2020). In dit

7. Zie b.v. P. Daubercies, *La condition charnelle. Recherches positives pour la théologie d'une réalité terrestre.* (Tournai 1959), p. 76, 163, 223, 235, 238. – C. Tresmontant, *La métaphysique du christianisme et la naissance de la philosophie chrétienne.* Paris (1961), p. 278.

doodsgedicht echter voldoet het neutrale huis niet als antitese van *ten leven*.

3. De derde mogelijkheid, gevangenis nl., is m.i. wel geknipt om in v. 10 de nodige intensivering teweeg te brengen. Was H. vertrouwd met deze metafoor voor het lichaam en kende hij 'steen' in de betekenis van kerker? Wij zullen proberen op deze vragen een antwoord te geven.

Dat de ziel in de kerker van het lichaam gevangen zit vinden wij reeds bij Pythagoras († ca. 500 v. Chr.) en ook Plato, die nog schreef in een tijd dat de wijsgeren naar de dood hunkerden, ziet haar „vastgebonden in het lichaam en daaraan vastgekleefd; en gedwongen om als door traliën van een kerker, door tusschenkomst van dat lichaam en niet door eigen waarneming, het bestaande te beschouwen.”⁸ De mogelijkheid bestaat dat deze ideeën van de filosoof of van zijn volgelingen de humanist H. rechtstreeks hebben bereikt. Maar ik vermoed toch dat hij hier eerder als kalvinist aandacht heeft geschonken aan een van de vele christelijke auteurs, die onder Platonische invloed staan.

Hoewel kenners ontkennen dat de gedachte lichaam = kerker bijbels zou zijn, bestaat er geen twijfel over dat naast de genoemde klassieke traditie ook een christelijke heeft geleefd, die waarschijnlijk op ps. 142 (141), 78 teruggaat. De vulgaatversie luidt: „Libera me a persequentibus me, quia confortati sunt super me. Educ de custodia animam meam ad confitendum nomini tuo, me expectant iusti, donec retribuas mihi”⁹; de allereerste bijbels vertalen echter: *educ de carcere animam meam*. Ik weet niet of wij het een gelukkige interpretatie kunnen noemen, maar het is een feit dat vele eksegeten in deze carcer het menselijk lichaam hebben gezien. Hetzelfde geldt ook voor Rom. 7,24, dat ook in platonische zin werd omgebogen.

Ik geef nu enkele bewijsplaatsen¹⁰. Het werk van Boethius citeert H. enkele keren in Ogentroost, dat van paus Innocentius III heeft een buitengewone invloed uitgeoefend op de literatuur van de contemptus mundi¹¹:

8. P. C. Boutens, *Verzamelde Werken* V, 1951, p. 220 (82, e). Over het doodsverlangen van de filosofen p. 197 (64, b).

9. In de Canisiusvertaling luidt dit: „Bevrijd mij uit mijn benauwing, Opdat ik Uw naam moge danken, En de vromen mij blijde omringen, Omdat Gij zo goed voor mij zijt.

10. Zie verder ook Blaise, s.v. – Daubercies, p. 223 (Clemens van Alexandrië), 227 (Origines), 234 (Basilius), 237 (Gregorius van Nazianze), 244 (Augustinus). – Tresmontant, p. 277 (Plotinos). – G. Sanders, *Licht en duisternis in de christelijke grafschriften*. Brussel 1965, I, p. 310-315 en 510.

11. R. Bultot, *Christianisme et valeurs humains*. A. La doctrine du mépris du monde en Occident de S. Ambroise à Innocent III. Louvain-Paris. T. IV, vol. 1, 1963, p. 22 en IV, vol. 2, 1964, p. 15.

- animam, cum hoc corpus, hoc est tenebrosum carcerem, derelinquit (Augustinus, PL 32, 910 sub 9)
- Sin vero bene sibi mens conscia terreno carcere resoluta caelum libera petit, nonne omne terrenum negotium spernat, quae se caelo fruens terrenis gaudet exemptam? (Boethius, Philos. cons. II, 7, 23; ed. Bieler, CC 94, p. 34)¹²
- *De carcere animae, quod est corpus.* Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? (Rom. 7, 24). Certe non vult educi de carcere, qui non vult exire de corpore: nam carcer animae corpus est. De quo Psalmista: Educ de carcere animam meam (Ps. 141) (Innocentius, De miseria humanae conditionis, begin van caput 21, PL 217)

Ook in de volkstalen duikt het regelmatig op. Men zie de plaatsen in het WNT VII¹ 2316 – met o.a. Sprankhuisen, Luyken; vooral *Wildschut* veronderstelt algemene bekendheid – en vergelijk nog de volgende:

- die sêle, als si in dem kerker des lîbes ist (Eckhart DW I, 285 r. 2)
- Bi wilen valt die woedighe mensche in een verlangen ende in eene ongheduerighe begherte ontbonden te sine van den kerkere sijns lichamen, opdat hi vereenicht werde met Dengheenen dien hi mint (Ruusbroec, Brulocht, ed. I, 163 r. 9)
- De ziel ontkerckert, voer naer Godt (Vondel; WNT X, 1880)

Voor al de passages uit Boethius en uit Ruusbroec vind ik interessant omdat zij net als het vers van H. twee elementen verenigen: het wegwillen van de ziel uit het lichaam (*cupio dissolvi*) roept als het ware vanzelf het beeld op van de kerker, die dat belet.

Deze carcer kunnen wij dus bij H. gerust als bekend veronderstellen. Maar is het niet vreemd dat hij daarvoor het woord *steen* gebruikt?

Hij moet van deze betekenis van *steen* op zijn minst een passieve kennis hebben gehad. Zij was in de middeleeuwen waarschijnlijk gewoner dan in de 17de eeuw, maar Bredero legt het de Spaanse Brabander (als Brabantisme?) in de mond, Hooft gebruikt het (als archaïsme?) in zijn Nederlandsche Historien en Van Mieris vermeldt het in zijn Beschryving der stad Leyden. Het lijkt me uitgesloten dat een student die kolleges liep vlak bij het Leidse 's Gravensteen, een schrijver zo vertrouwd met het Brabants als de belagers van Trijntje Cornelisd., een ambtenaar die zich met

12. In bijna dezelfde bewoordingen driemaal bij Jean de Fécamp [XI]; zie Bultot IV, 2, p. 15 vn. 20.

het gevangeniswezen bemoeide, en vooral een geïnteresseerde in de taal als H. dit woord niet zou hebben begrepen.

Hoe is hij dit uit zijn passieve woordvoorraad gaan opdiepen en actief gaan gebruiken ?

De eerste tijd na de dood van Sterre op 10 mei 1637 heeft H. gezwegen. Pas eind oktober herbegint, tijdens het beleg van Breda, de Latijnse gelegenheidspoëzie. Op 24 jan. '38 schrijft hij, op een Bredaas kwatrijntje na, weer zijn eerste Nederlands gedicht : Of droom ick, en is 't nacht, of is mijn' Sterr verdwenen ? Dit is een belangrijk moment in het leven van de dichter : zijn creatief vernuft is teruggekeerd, zijn verdriet schrijnt nog diep ; en dit evenwichtig samengaan van ontroering en verstand verleent juist aan dit sonnet zijn uniek karakter.

In v. 5 was het verbum *stenen* 'jammeren' gevallen, misschien zelf te voorschijn geroepen als rijmwoord op *verdweneen* uit de eerste regel. H. verkent nu vernuftig dit aangeboorde semantische veld. Noch de niersteen, noch de rots, waarmee hij in zijn epitaf (1627) voor Elis. Bax zo spitsvondig had gespeeld, waren nu van toepassing. Een betekenis 'grafsteen' vermijdt hij bewust, omdat hij zich hier op een hoog spiritueel vlak beweegt en niet wil denken aan de processen, die zich onder de tombe voltrekken. Hij vindt wel *gesteên* 'gekerm', volgens het WNT ook in toepassing op stervenden (reutel), op vrouwen in barensood (ten leven), op slaven (en gevangenen ?) ; en op dit moment komt m.i. ook *steen* = gevangenis aan de oppervlakte.

Eenmaal dat wij aannemen dat *steen* hier 'lichaam' betekent, moeten wij ons ook opnieuw bezinnen over *gesteên*. Zwaan vertaalt het door 'een kort stervensgekreun'. Deze interpretatie kan zich nu nog slechts met moeite handhaven. Ik zie er eerder een uitbreiding in van *stenen* in v. 5 : „ick hoor hem (den hemel) door mijn' stenen” (doorheen mijn gejammer bij de dood van de geliefde). Is eigenlijk ons hele leven geen gezocht en gewee-klaag ? „Van een' steen, van een gesteên” worden het best samen vertaald : weg uit een gevangenis waar de ziel verzucht, weg uit dit triestige, gevangen bestaan. *Steen* en *gesteên*, de twee woorden van het Diessesits, komen als oorzaak en gevolg in de juiste chronologische volgorde te staan en worden in een bijna homonieme verbinding in elkaar verstrengeld.

'Ten leven' zegt H., en niet 'ten eeuwigen leven'. Hij bedoelt daarmee dat wij wat aan de dood voorafgaat eigenlijk geen leven kunnen noemen ; want anders had hij met behulp van b.v. een adjectief onderscheid moeten maken tussen de twee levens. Ook

hier loopt hij in het spoor van een christelijke traditie: „mortui in vitam aeternam transibunt: vita enim ista nec vita nominanda est, quia non est vera vita nisi quae est aeterna.” (Augustinus, De verb. Dom. serm. 64).

Nemen wij tenslotte r. 10 in zijn geheel, dan versta ik: Kom nu naderbij, dood, overgang uit een kerker, waar mijn ziel wegwijnt, naar het leven.

C. *Mijn Heil, mijn Lief, mijn lijf, mijn' God, mijn' Sterr, en my.*

Het sonnet eindigt met de wens van de dichter om in het hiernaams met God en Suzanne verenigd te zijn: 'k Verlangh in 't eewigh licht te samen te sien sweven...

H. groepeer hier tweemaal deze drie, maar naar mijn weten heeft er nog niemand op gewezen hoe deze twee tritsen zich verhouden. De eerste verwijst duidelijk naar de menselijke konditie in de wereld: mijn leven-in-het-lichaam¹³, dat nog van God zijn heil verwacht (Mijn Heil) en haar bemint (mijn Lief). Na de cesuur echter wordt het Opperwezen niet meer genoemd als Verlosser van zijn schepsel, maar als de God die wij in eeuwigheid zullen aanschouwen; Suzanne, zijn Lief, is nu ten hemel gevaren en blinkt daar als een onsterfelijke ster; en Huygens' *lijf* wordt als het ware ontlichaamd en teruggebracht tot zijn meer essentiële identiteit (*my*). Ook hier dus openbaart zich dezelfde dualiteit tussen ziel en lichaam, die wij reeds in v. 10 hebben vastgesteld.

Ik geloof niet dat de dichter hier *Sterr* gebruikt eenvoudig als de poëtische naam, die de renaissancist jaren geleden voor haar had bedacht; maar dat wij ook moeten denken aan de astrale onsterfelijkheid, die de vroege christelijke verbeelding aan de gelukzalige zielen heeft geschonken: corporis exutus vinclis qui gaudet in astris¹⁴. Want wij weten uit r. 6 en 7 precies waar Sterre zich bevindt: „in 't heilige gebied Daer sy de Godheit, daer de Godheit haer besiet.”

En dat dit herdenkingsgedicht eindigt op *my* mogen wij niet Huygens' egocentrisme aanwrijven; hij kon niet anders besluiten, omdat hij nu eenmaal als laatste werd opgenomen in het verbond van God en Sterre. Want in de slotregel van zijn sonnet heeft hij niet alleen een *verlangen* uitgedrukt, maar door de keuze en de volgorde van de zes eenlettergrepige woorden dit verlangen tevens *vervuld*.

Korbeek-Lo

13. H. verstrengelt hier de twee hoofdbetekenissen van *lijf*: leven en lichaam.

14. Zie G. Sanders, *o.c.*, in vn. 10, vooral p. 501 en 504.